



# T. Bakıxanovun "Gənclik" triosu

Rövşən Əmrahov,  
Ü. Hacıbəyli adına BMA-nin dissertantı.  
Email: habishka83mail.ru

Hər bəstəkarın irsində, ən önəmli, mühüm yer tutan, onun yaradıcılıq fəaliyyətini daha dolğun əks etdirən janrlar var. Müəyyən janrlara xüsusi meyil nisbətən daha çox üstünlük verilməsi, əlbəttə, yaradıcı şəxsiyyətin fərdi təşəkkül-inkişaf cəhətlərindən, habelə digər fitri, bədii ünsür və amillərdən asılıdır. XX əsrin görkəmli sənətkarları Şostakoviç, Prokofyev, Qarayev yaradıcılıqlarını buna misal göstərmək olar

**B**u yazıda tədqiqatə cəlb etdiyimiz Tofiq Bakıxanov yaradıcılığında isə kamera-instrumental janrı xüsusi yer tutur və öz genişliyi, çoxşaxəliliyiylə seçilir. Məlum olduğu kimi, bəstəkar skripka və fortepiano üçün 10, hər birinin sayı 3 olmaqla - viola və fortepiano, violonçel və fortepiano, fleyta və fortepiano sonatalarının müəllifidir. Bununla yanaşı, onun yaradıcılıq irsində üç trio, kvartet, kvintet poema, Türk ezgileri, Kuzey Kiblis fesilləri, Kuzey Kiblis süitəsi, Türk rapsodiyası kimi məcmualər, müxtəlif alətlər üçün pyeslər və folklor işləmələri var.

**“**T. Bakıxanovun kamera-instrumental əsərləri arasında XX əsrin 70-ci illərində (1971, 1976, 1979) yazdığı üç fortepiano triosu xüsusi qeyd olunmalıdır. Müəllif üslubunun yətkinliyi ilə fərqlənən birinci – “Gənclik” triosunu yazarkən, Bakıxanov artıq böyük yaradıcılıq təcrübəsinə malik olan, bir sıra maraqlı əsərlərin müəllifi idi (balet, simfoniya, konsert, sonatalar və s.). Trionun proqramlı adı əsərə xas olan bədii obrazların istiqamətini göstərir. Belə ki, burada, əsasən, dinamik, enerjili, coşqun, sevincli və həyatsevər obrazlar əks olunur.

Belə ki, əsərin müqəddimə hissəsini mövzu-epiqraf funksiyasını daşımaqla bərabər, leyntonasiyasını da özündə cəmləşdirir. Baş mövzu müqəddimənin ilkin intonasiyaları (g-d-es-es) əsasında qurulur. O, həm də öz dinamikliyi, cəsarət və təzyiqliyiylə fərqlənir (baş mövzu skripkanın orta registrində, violonçel və fortepiano üçün uzadılan səsləri fonunda, g - moll tonallığında keçirilir). Burada, müqəddimədə olduğu kimi, əsas mövzunun tematizmi iki xanəli ibarələrlə inkişaf edir. Bundan başqa, hər iki mövzunun əsasını T. Bakıxanovun musiqi dilində özünəməxsus “ramzi” rol oynayan kvinta, triton və kiçik sekunda ardıcılığı təşkil edir.

Əsas mövzunun təkrarı artıq fortepiano partiyasına tapşılır (simillərin müşayiətilə) və bu dəfə parlaq virtuozluq və plastik-yüngüllük keyfiyyətlərlə zənginləşir (r.3).

Köməkçi mövzunun fortepiano müşayiətinə də diqqət yetirək. Onun əsasını təkrarlanan ikixanəli ostinato fiqurası təşkil edir. Fiqurasıya isə triton intervalına əsaslanır. Təbii ki, triton öz lad qey-

ri-müəyyənliyiylə obraza maraqlı bir müəmmalığ, sehr çalartları da əlavə edir.

Köməkçi mövzu öncə simillərdə, sonra isə təkrarən fortepiano səsənir (r.5). Tədricən onun bütün alətlərdə, tutti keçirilməsi musiqini müəyyən qədər güclü, qüvvətli etsə də, lirik obraz çərçivəsindən kənara çıxarmır.

Ekspozisiya kiçik (6 xanə) sonluq ilə nəticələndirilir (r.7). Simillərin nəcib imitasiyaları fortepiano üçün “arfa” sayığı arpedciolo müşayiətilə keçirilərək, xülyaçı-xəyalpərəstlik əhval-ruhiyyəsi yaradır. Bunu bəstəkar köməkçi mövzunun transformasiyası vasitəsi ilə (lad və ölçünün dəyişməsi, ritmik şəklin böyüdülməsi və s. ilə) əldə edir. Onun başlanması (Piu mosso) musiqinin inkişafına parlaq təzad gətirir. Bu ritmin birdən-birə fəallaşması və sanki “alınması”, tempin sürətlənməsi, ölçünün dəyişməsi (4/4 əvəzinə 2/4) və s. ilə xarakterizə olunur. İşlənmənin əsasını köməkçi mövzunun başlanğıcı təşkil edir. Müşayiətin ostinatoluğu burada musiqi hərəkətinin başlıca – demək olar həlledici stimuluna çevrilir. Onun əsasını isə yenidən triton intervalı təşkil edir.

Fikrimizcə, sonata formasında işlənmə bölümünün belə yığcamlığı, onun epizod adlandırılmasına daha çox əsas verir. Vurğulayaraq ki, burada işlənmə əvəzinə epizodun verilməsi, iki faktorla bağlıdır:

1. İşlənmə əsas mövzuların toqquşmasına yox, əksəriyyətlə, bir emosional obrazın inkişafına həsr olunur;
2. Yuxarıda qeyd olunduğu kimi, ekspozisiyanın giriş, əsas və köməkçi mövzuları əlverişli xarakterlidir.

Əsas mövzunun simillərdən sonra fortepiano unisonunda keçirilməsi, onun cəsarətli, iradəli obrazını bir daha təsdiq edir. Qeyd edək ki, əsas mövzu, ekspozisiyada olduğu kimi, reprizdə də müəyyən variantlı işlənməyə məruz qalır. Bu, özünü musiqinin metro-ritmik dəyişikliyiylə (3/4 - 2/4), tonallıq inkişafının fəallaşmasında və s. kimi cəhətlərdə biruzə verir (r. 9, 10).

Köməkçi mövzu, reprizdə, ekspozisiyada olduğu kimi səsənir (yalnız qısaldılır). Belə ki, burada da o, simillərin kanonlu imitasiyaları ilə keçirilir (r.11). Sonluq isə, əksinə, ekspozisiyaya nisbətən daha da inkişaf edir, genişlənir (r.12) və bununla da bəstəkar, I hissənin formasının qırağ bölümü arasında tarazlıq yarada bilir.

Sonluğun əsasını tələsməyən, oxunumlu, lətif və ahangdar bir

melodiya təşkil edir. O violonçelin yumşaq, məxməri registrində səslənir. Sonluğun fakturası əsasən homofon – harmonik olsa da, bura səsli polifoniya elementləri daxil olunur. Belə ki, fortepiano ilə müşayiət olunan violonçel partiyası skripkanın unisonu və ya səskətiləri ilə zənginləşir.

I hissənin axırından əvvəlində, sanki intonasiya körpüsü atılır. Onu müqəddimin intonasiyalarına əsaslanan qısa (6 xanlı) yekunədi qurulmuş tamamlayır. Musiqinin sirlə-sehrli səslənməsi burada dramaturji baxımdan müəmməliq, natamamlıq hissi yaradaraq, inkişafın sonraya keçirilməsini göstərir.

Belə inkişaf yeni bir epizodun, simlilərin "polifonik duetinin" əmələ gəlməsinə gətirib çıxarır (r.5). Ona xas olan:

- 1) yuxarı yönələn pilləli hərəkət;
- 2) ritm kəskinliyi;
- 3) müşayiət edən fortepiano partiyasının ostinatoluğu və s. musiqidə iradə və cəsarət əhval-ruhiyyəsi yaradır.

Obrazın sonrakı inkişafını fortepiano davam etdirir (r.6). Simlilərin cingiltili akkordları ilə müşayiət olunan geniş diapazonlu fortepiano unisonu (üç oktava), musiqini tembr rəngarəngliyi ilə zənginləşdirir.

Belə ki, burada:

1. ansambl fakturasının dolğunluğu və qatılığı;
  2. səs diapazonunun genişliyi və həcmi;
  3. ritm kəskinliyi və müxtəlifliyi;
  4. ansambl fakturasının polifonikləşməsi və simlilərin israrlı unisonları;
  5. ştrixlərin virtuozluq həddinə çatdırılması;
  6. metrin dəyişənliyi (  $4/4 - 3/4 - 2/4$  );
  7. dinamikənin zənginliyi və s. kimi keyfiyyətlər inkişafa qatılır.
- Sadalananlar, kulminasiyanın yaranmasında işlənməli inkişafın olduqca böyük əhəmiyyətini nümayiş etdirir (r.7,8).

Hissənin sonundan əvvəlində intonasiya körpüsü atılır. Belə ki,

simlilərin qısa tamamlayıcı "dioloqu" (7 xanə) mövzunun ilkin se-kundali intonasiyasına əsaslanır.

Belə inkişaf partiyaların başlıca və tabe funksiyalara ayrılması-nı çətinləşdirir və onların bütövlüklə ansambl həmbəğliliyinə tabe olunmasını sübut edir. Belə ki, skripka partiyasında növbələşən sağ və sol alların pizzikatosu çox effektivdir. Bu, T.Bakıxanovun bir çox başqa mövzularına xas olan, triton intonasiyaları əsasında qurulur (r.8). Beləliklə, refrenə müdaxilə olunan yeni əlavələr onun şən və oynaq bayram ab-havasını davam etdirir.

Eyni zamanda skripka və violonçelin müşayiətdəki tembr və ştrix zənginliyi (arko və pizzikato burada bərabər səslənir), mövzu-nun emosionallığını daha yüksək səviyyəyə qaldırır. Göründüyü kimi, tematik baxımdan dəyişməyən köməkçi mövzu, əsasən tembr, fak-tura, ştrix transformasiyalarına məruz qalır. Bu, onu yeni cəhətlərlə zənginləşdirərək, refrenin səslənməsinə yaxın edir. Bunu musiqinin  $5/8$  ölçüsü, müşayiətin ostinatolu hərəkəti və s. göstərir (r.13). Lakin, refrenə yeni, trionun I hissəsinin köməkçi mövzusunə yaxın olan bir melodiya da qatılır. Tezliklə o, refrenin mövzusu ilə bərabər keçirilir. Belə polifonik uyğunlaşma, trio silsiləsinin qırağ hissələrini birləşdi-rərək, onun bütövlüyünü və ümumiliyini təmin edir. (1, səh.178).

Trionun yekunlaşdıran final kodası virtuozluq və cəldir (r.14). Bura-da silsilənin müxtəlif mövzuları sürətlə bir-birini əvəz edir: I hissənin işlənmə intonasiyalarına oxşar musiqi fragmenti, finalın trio epi-zodunun mövzusu (r.15). Əsər sanki dayandırılmaz, qarşısını almaz axında iki dəfə keçirilən refrenin effektiv səslənməsi ilə tamamlanır.

**“ T.Bakıxanovun skripka, violonçel və fortepiano üçün “Gənclik” triosu Azərbaycanın konsert estradasında öz layiqli yerini tutmuş, bir çox ifaçıların repertuarını zənginləşdirmiş, Respublika ali və orta ixtisas musiqi məktəblərinin proqramlarına daxil edilmişdir. ♦**

## Ədəbiyyat

1. H.Əliyeva. "Tofiq Bakıxanovun kamera-instrumental əsərlərində ifaçılıq xüsusiyyətləri". Bakı – 2004.
2. Л.Мазель. "Строение музыкальных произведений". "Музыка". Москва – 1979.
3. Л.Мазель, В.Цуккерман. "Анализ музыкальных произведений". "Музыка". Москва – 1967.
4. Музыкальный современник. Сборник статей, выпуск шестой. "Советский композитор". Москва – 1987.
5. И.В.Способин. "Музыкальная форма". "Музыка". Москва – 1980.
6. Музыка республик Закавказья. "Хеловнеба". Тбилиси – 1975.

## Резюме

Тофик Бакиханов принадлежит к старшему поколению азербайджанских композиторов. Он – автор трех трио. Первое из них – "Юношеское", – написано в 1971 году (для скрипки, виолончели и фортепиано). Программное название произведения наложило отпечаток на его образное содержание, фактуру и драматургию. Трио представляет собой цикл из трех контрастирующих частей, объединенных между собой общностью интонаций. Музыкальный язык трио широко опирается на интонации азербайджанских народных жанров устной традиции (песню, танец и ашугскую музыку).

**Ключевые слова:** Тофик Бакиханов, фортепианное трио, "Юношеское" трио.

## Summary

Tofiq Bakikhanov belongs to the elderly generation of Azerbaijani composers. He is the author of 3 trios. The first of them "The Youth" was composed in 1971 (for the violin, the violoncello and the piano). The programme name of the work impressed on its vivid contents, construction and dramaturgy. The trio is a cycle consisting of 3 contrasting parts united by the common intonation. The musical language of the trio is widely based on the intonation of the Azerbaijani folk genres of oral tradition (a song, a dance and ashug music).

**Key words:** Tofiq Bakikhanov, the trio for the piano, the trio "The Youth".